

Kurserne er en nydannelse, og vi har derfor ikke mange erfaringer at gå ud fra. Vi er meget interesserede i at få vurderinger af de enkelte afsnits egnethed i undervisningen, og vi modtager gerne forslag til forbedringer.

Århus, maj 2003

1. Hvad er et universitet?

– om universitetets idé og realitet i det 21. århundrede

Hans Fink

Universitetets idé

Som studerende eller ansat ved et universitetsfag har man grund til med mellemrum at overveje, hvad det egentlig er for en institution, man har sit arbejde ved. Hvad er et universitet? Hvorved adskiller universiteter sig fra andre uddannelses- og forskningsinstitutioner? Hvilke krav kan et samfund med rette stille til sine universiteter? Hvilke normer og idealer bør alle på et universitet søge at leve op til? Hvad forbinder universitetets forskellige fag? Sådanne spørgsmål trænger sig på, dels fordi man altid kan have brug for at gøre sig klart, hvor det er, man befinner sig, og hvad det i grunden er, man beskæftiger sig med, dels fordi universiteterne i disse år er inde i en kraftig udvikling under stadigt skiftende samfundsmaessige vilkår, således at de traditionelle svar på spørgsmålene ikke bare kan tages for givne.

Fjortende udgave af *International Handbook of Universities* opregner for 1996 over 5.600 institutioner, som af deres egne landes kompetente myndigheder anses for at være på universitetsniveau. De udgør en ganske broget flok. Nogle universiteter har over 160.000 studerende, andre har under 100; gennemsnitsstørrelsen ligger på omkring 10.000 studerende og er klart stigende. Nogle få universiteter har en hen ved 900-årig historie, andre er helt nye; flertallet er oprettet i det 20. århundrede. Nogle universiteter er statsinstitutioner, andre er selvejende virksomheder; alle er dog stærkt afhængige af statslige tilskud og underlagt offentlig lovgivning. Nogle universiteter har et meget bredt fagspektrum, andre er snævert rettet mod en enkelt profession; det 'klassiske', fuldt udbyggede universitet fra første halvdel af det 20. århundrede havde fem fakulteter: humaniora, medicin, naturvidenskab, samfundsviden skab og teologi; men mange nyere universiteter afviger fra denne norm. Nogle universiteter er velfinansierede, andre mang-

ler de mest elementære fornødenheder. Amerikanske eliteuniversiteter har ressourcer af en helt anden størrelsesorden end danske universiteter, som dog har ressourcer af en helt anden størrelsesorden end universiteter i de såkaldte udviklingslande. Nogle universiteter er akademisk fremragende, andre er middelmådige eller direkte dårlige. Trods alle disse forskelle må enhver institution, der vil regnes for et universitet eller for at være på universitetsniveau, forstå sig selv som led i en lang, hovedsagelig europæisk tradition, ifølge hvilken universiteter er læreanstalter eller lærdomsinstitutioner, der har et vist selvstyre, dyrker videnskab og giver videregående uddannelse og har eneret på at tildele de højeste kvalifikationsbeviser i deres samfunds officielle forsknings- og uddannelsessystemer: doktor-, magister- og kandidatgrader.

Antallet af universiteter er vokset dramatisk i tiden efter anden verdenskrig og særligt efter 1960, i takt med at forskning og uddannelse har fået en stadig større betydning for udviklingen i alle lande på kloden. Overalt er mange helt nye universiteter blevet oprettet, og mange allerede eksisterende udannelses- eller forskningsinstitutioner er blevet gjort til universiteter eller sidestillet med universiteter. I Danmark var der således i 1945 kun to universiteter, Københavns Universitet (oprettet allerede 1479) og Aarhus Universitet (oprettet i 1928). Siden da er tre universiteter blevet oprettet: Odense Universitet i 1964, Roskilde Universitetscenter i 1972 og Aalborg Universitetscenter i 1974. Samtidig er en række institutioner – der i sin tid blev oprettet som klare alternativer til universitetet i København – blevet gjort til universiteter eller i hvert fald omfattet af den samme lovgivning som universiteterne; det gælder således Danmarks Tekniske Universitet (oprettet 1829 under navn af Polyteknisk Læreanstalt), Den Kongelige Veterinær og Landbohøjskole (oprettet 1856 og med officielt engelsk navn af: The Royal Veterinary and Agricultural University), Danmarks Farmaceutiske Universitet (oprettet 1892 under navn af Danmarks Farmaceutiske Højskole), Handelshøjskolen i København (oprettet 1917) og Handelshøjskolen i Århus (oprettet 1939). I 1993 blev de tidligere selvstændige tandlægehøjskoler integreret i universiteterne i København og Aarhus. I 1998 blev Handelshøjskole Syd (i Esbjerg, Flensborg, Kolding og Sønderborg), Ingeniørhøjskole Syd i Sønderborg og det amtskommunale Sydjysk Universitetscenter i Esbjerg slået sammen med Odense Universitet under nav-

net Syddansk Universitet. I 2000 blev Danmarks Lærerhøjskole, Danmarks Pædagogiske Institut og Danmarks Pædagog Højskole fusioneret under navnet Danmarks Pædagogiske Universitet. I forbindelse med Universitetsloven af 2003 blev IT-højskolen i København gjort til selvstændigt universitet. Færøerne og Grønland har deres egne universiteter: Frødskaparsetur Føroya og Ilisimatusarfik. Hertil kommer institutioner under Kulturministeriet (f.eks. arkitektskolerne og musikkonservatorierne), der i stigende omfang paralleliseres med universiteter. Det er formentlig kun et spørgsmål om tid, inden de fleste videregående uddannelsesinstitutioner har navn af universitet, måske gennem sammenlægning med andre. Danmark følger her en klar international tendens.

Antallet af studerende og ansatte er i samme periode steget dramatisk både på de gamle og de nye universiteter. Hvor der i Danmark i 1960 var ca. 10.000 studerende på de højere læreanstalter, var der i 2000 ca. 100.000, altså en tidobling på bare 40 år. Og udviklingen ser ud til at skulle fortsætte. Om få år vil halvdelen af en ungdomsårgang formentlig tage en uddannelse på universitetsniveau. Universitetet som institution har således haft en formidabel succes i det 20. århundrede både på globalt og nationalt plan.

Vi lever i et videnssamfund, og universiteterne har haft en helt central rolle i at frembringe, bevare og videregive viden på det højeste niveau. Midt i denne succes historie kan der dog være god grund til at overveje, hvordan man ønsker sig universiteternes videreudvikling. Alle må være interesserede i, at væksten i universitetssektoren fører til en reel vækst i samfundets samlede videns- og kompetenceniveau og ikke blot til en udhuling af universitetsbegrebet. I den forbindelse kan det være vigtigt, at man både på universiteterne og i det øvrige samfund drøfter de principper og idealer, som traditionelt har karakteriseret et universitet, for at gøre sig klart, hvilket indhold de har under nutidige betingelser, hvilken begrundelse de har haft, hvilket pres de er under, og hvilken betydning de bør tillægges i fremtiden. Det er en sådan drøftelse, vi gerne vil bidrage til ved i denne bog at trække nogle mere almene sammenhænge frem. Kapitel 2 vil således beskæftige sig nærmere med universiteternes historie, kapitel 3 med grundlæggende videnskabsteoretiske emner og kapitel 4 med etiske spørgsmål af betydning for arbejdet på et universitet.

Her i kapitel 1 vil vi begynde den nærmere indkredsning af,

hvad et universitet er, med at fremhæve fem principper eller idealer, som har stået centralt i universiternes hidtidige udvikling, og som udgør en kerne i selve universitetsbegrebet:

- A. Tæt forbindelse mellem forskning og uddannelse
- B. Forskningsfrihed
- C. Undervisningsfrihed
- D. Selvstyre
- E. Videnskabens enhed.

[Endnu en lille kommentar hertil](#)

Der er tale om principper og idealer, der aldrig har været fuldt realiserede, og som måske slet ikke kan realiseres fuldt ud, men som ikke desto mindre både før og nu er blevet set som mål at stræbe efter eller kæmpe for. Ingen af dem er entydige; de kan alle udläggges på flere forskellige måder og tillægges større eller mindre betydning.

I den danske universitetslov af 8. maj 2003 hedder det:

§ 1. Loven gælder for universiteter under Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling.

Stk. 2. Universiteter er selvejende institutioner inden for den offentlige forvaltning under tilsyn af ministeren for videnskab, teknologi og udvikling.

§ 2. Universitetet har til opgave at drive forskning og give forskningsbaseret uddannelse indtil højeste internationale niveau inden for sine fagområder. Universitetet skal sikre et ligeværdigt samspil mellem forskning og uddannelse, foretage en løbende strategisk udvælgelse, prioritering og udvikling af sine forsknings- og uddannelsesmæssige fagområder og udbrede kendskab til videnskabens metoder og resultater.

Stk. 2. Universitetet har forskningsfrihed og skal værne om denne og om videnskabsetik.

Stk. 3. Universitetet skal samarbejde med det omgivende samfund og bidrage til udvikling af det internationale samarbejde. Universitetets forsknings- og uddannelsesresultater skal bidrage til at fremme vækst, velfærd, og udvikling i samfundet. Universitetet skal som central viden- og kulturbærende institution udveksle viden og

kompetencer med det omgivende samfund og tilskynde medarbejderne til at deltage i den offentlige debat.

Stk. 4. Universitetet skal medvirke til at sikre, at den nyeste viden inden for relevante fagområder gøres tilgængelig for videregående uddannelse uden forskning.

§ 3. Universitetet beslutter, hvilke forskningsbaserede uddannelser det vil udbyde inden for sine fagområder. Universitetets udbud (...) skal godkendes af ministeren for videnskab, teknologi og udvikling.

Opgaven for universiteterne bestemmes i § 2, stk. 1 ganske i overensstemmelse med a), som den dobbelte opgave både at drive forskning og at give uddannelse. § 2, stk. 2 fastslår princip b) om forskningsfrihed ganske utvetydigt, og når det direkte anføres, at det hører med til universitetets opgave at værne om forskningsfriheden, er dette en i og for sig bemærkelsesværdig betoning fra statsmagtens side af, at universitetet ikke blot har ret, men pligt til at forsvare forskningens frihed, i givet fald også over for landets regering. § 3, stk. 1 stadfæster, men begrænser også princip c) om undervisningsfriheden. § 1, stk. 2 fastslår universiteternes status af selvejende og dermed princip d) om universiteternes selvstyre. Hele loven definerer rammerne for selvstyret og fastlægger, hvilken kompetence der af staten er henlagt til universitetets ledere (rektor, dekaner, institutledere og studieledere) og til de kollegiale organer (akademiske råd og studienævn). Universiteterne er statsorganer, der ligesom f.eks. domstolene ved lov er sikret en vis selvstændighed og uafhængighed i forhold til de øvrige statsorganer.

Princip e) om videnskabens enhed er et princip af en lidt anden art, men af betydning for begrundelsen af universitetets enhed og indre sammenhæng. Det kan siges indirekte at være forudsat, når § 2, stk. 1 pålægger universitetet at udbrede kendskab til videnskabens metoder og resultater.

Lad os se lidt nøjere på hvert enkelt princip for sig.

Dette er en kommentar, som jeg har til teksten, altså noget, jeg gerne vil tilføje og som nok giver helt nye og ukendte perspektiver på sagen

Princippet om tæt forbindelse mellem forskning og uddannelse

Med deres forskning skal universiteterne bidrage til at frembringe videnskabelig relevant viden, som er ny viden, ikke kun for den enkelte forsker eller det enkelte samfund, men for hele menneskeheden. I et moderne samfund drives der forskning mange andre steder end på universiteterne. Størstedelen af forskningen (og noget af den bedste forskning) foregår faktisk andre steder. Et afgørende træk ved universiteterne er imidlertid, at de danner rammer om forskning, samtidig med at de danner rammer om uddannelsesforløb, hvor forskere som del af deres ansættelse giver undervisning og vejledning til studerende, der på baggrund af en gymnasial uddannelse selvstændigt er i gang med at uddanne sig inden for et bestemt fagområde frem til det punkt, hvor de selv i princippet er i stand til at bidrage til forskningen på fagområdet eller til at udøve et erhverv på grundlag af kendskab til deres fags videnskabelige metoder og nyeste videnskabelige udvikling. Universiteter adskiller sig således såvel fra rene forskningsinstitutioner, f.eks. akademier, sektorforskningsinstitutioner og industrielle laboratorier, som fra rene uddannelsesinstitutioner, f.eks. skoler, gymnasier og seminarier.

Set fra den enkelte uddannelses side er a) et princip om, at undervisningen skal være forskningsbaseret og forskningsorienteret. Forskningsbaseret, i kraft af at undervisningen varetages af lærere, som selv er aktive forskere ansat til at forske på det felt, som undervisningen skal dække, og forskningsorienteret, i kraft af at undervisningen retter sig mod, at de studerende lærer faget som forskningsfag og med henblik på selv at blive i stand til at forske. Idéen er, at undervisningen i faget fra begyndelsen skal varetages af lærere, som i kraft af deres egen forskning er i stand til at præsentere stoffet ikke blot som færdig, foreliggende viden, men som resultat af forskning og som genstand for mulig videreudvikling i lyset af yderligere forskning. På senere stadier af uddannelsen og særligt i forbindelse med kandidatspecialet er det så meningen, at de studerende under vejledning af aktive forskere skal prøve selvstændigt at arbejde med et videnskabeligt emne, således at der kommer til at indgå et element af forskeruddannelse i enhver kandidatuddannelse, hvad enten den enkelte studerende ønsker at

vælge en forskerkarriere eller ej. Hermed skulle det gerne sikres, at de færdige kandidater får et sådant overskud, at de i deres senere erhvervsudøvelse selvstændigt vil være i stand til at følge den videnskabelige udvikling på deres felt, det være sig på gymnasier, kulturinstitutioner, hospitaler, i almen praksis som læge, tandlæge, dyrlæge, apoteker, psykolog eller advokat, i offentlig eller privat forvaltning, i retsvæsenet, industrien, kirken, eller hvor en akademisk uddannelse ellers måtte være en nødvendig eller tilstrækkelig kvalifikation.

Set fra forskningens side er begründelsen for forskernes undervisningspligt, at det må anses for meget værdifuldt for fagenes indre sammenhæng, at forskningens resultater løbende ses i sammenhæng med den grundlæggende fagforståelse. For alle fag er det vigtigt, at der udarbejdes nye lærebøger og kompendier, som prøver at opsamle og systematisere også de nyeste, mere enkeltstående videnskabelige resultater og teoridannelser. Der er også en vigtig 'jordforbindelse' i, at forskere jævnligt får mulighed for at præsentere deres videnskab for intelligente og interesserede begyndere i faget.

Både hvad forskning og uddannelse angår, er universiteterne helt selvfølgeligt forpligtet til at stræbe efter størst mulig kvalitet. Det ligger i selve forskningens væsen, at den sigter mod at opnå det fremragende i form af nye, betydningsfulde udvidelser og fordybelser af vores samlede forståelse af den verden, vi lever i, og om uddannelsen siger loven jo direkte, at den skal være „på højt internationalt videnskabeligt niveau“. Kravene til den gode universitetslærer er således, at han eller hun både er en fremragende forsker på højt internationalt niveau, en inspirerende og personligt engageret underviser og vejleder for et stort antal studerende og unge forskere og gerne også en habil og dynamisk administrativ leder af forskning og undervisning. Det er ikke så helt lidt at leve op til.

Princippet om tæt forbindelse mellem forskning og undervisning kommer på forskellig måde under pres som følge af den voldsomme ekspansion, universitetssektoren er inde i. Princippet kan være vanskeligt at leve op til på de institutioner, der ikke har tradition for forskningsbaseret undervisning, men som tillægges universitetsstatus, ofte uden at tilstrækkelige ressourcer sættes ind på, at undervisningen bliver forskningsbaseret. Når det accepte-

res, kan det på længere sigt være med til at undergrave principippet, også på de institutioner, hvor forskningsbaseret undervisning burde være en etableret tradition.

Selv væksten i antallet af studerende kan også sætte principippet under pres, f.eks. hvis antallet af studerende stiger hurtigere end antallet af lærere med forskningspligt, og en stigende del af undervisningen varetages af deltidsansatte undervisere uden forskningspligt. Det behøver ikke at være et problem, at bestemte, meget elementære eller særligt praksisorienterede kurser afholdes af deltidsansatte; men hvis undervisningen ved centrale kurser eller ved store dele af en samlet uddannelse gives af lærere uden forskningspligt, lever universiteterne faktisk ikke op til deres forpligtelse. Det kan der være mere eller mindre tungtvejende økonomiske grunde til; men når det accepteres, undergraver det igen principippet.

Den tætte forbindelse undergraves også, hvis en forskningsbaseret undervisning 'skolegøres', ved at det forskningsorienterede nedprioriteres, og vægten mere og mere lægges på simpel indlæring af et bestemt stof uden en samtidig tilegnelse af videnskabelig metode. For store undervisningshold, snæver eksamensorientering, mekanisk gentaget undervisning og urimeligt arbejdspres på de studerende kan også trække i den forkerte retning. Hvis lærerne samtidig (måske på grund af stadigt stigende krav om dokumenteret forskningsindsats) er kommet til at opfatte undervisning som noget, det gælder om at slippe for eller at komme lettest muligt om ved, så er der ikke meget reelt indhold tilbage i principippet. Hvis universiteterne ikke selv anser principippet om den tætte forbindelse for så værdifuldt, at de tilrettelægger arbejdet, så det kan holdes i hævd, vil de dårligt kunne bebrejde politikere og udenforstående, at de heller ikke gør det. Man risikerer så, at der formelt eller uformelt sker en 'parallelforskydning' af universitetet, således at de første års studier, måske hele bacheloruddannelsen, bemandes med heltidsundervisere uden forskningspligt, og at en egentlig universitetsuddannelse først begynder på kandidat-niveau (og så til gengæld måske også kommer til at omfatte nye opgaver inden for forsker- og efteruddannelse). Hvis man således opgiver forskningsbaseringen af undervisningen på bacheloruddannelserne, kommer det videnskabelige element til at mangle i de studerendes tidlige erhvervelse af faglige vaner og faglig iden-

titet, og al erfaring viser, at det vil være langt vanskeligere at føje til senere.

Hvis tendenserne til en svækkelse af den tætte sammenhæng mellem forskning og undervisning skal modvirkes, er det vigtigt, at alle på universiteterne er opmærksomme på problemerne, at ledelsen tager dem alvorligt, at lærerne har overskud til at bruge sig selv som forskere i al deres undervisning og at interessere sig for de særlige pædagogiske og fagdidaktiske problemer, der knytter sig til at forskningsorientere også relativt elementær faglig undervisning, og sidst, men ikke mindst, at de studerende stiller krav om forskningsbaseret undervisning, der hvor den ikke findes, og at de selv opfatter deres egne studier som forskningsorienterede, hvad enten de personligt har planer om at blive forskere eller ej. De er blevet snydt for en universitetsuddannelse, hvis ikke langt hovedparten af den undervisning, de har fået, har været både forskningsbaseret og forskningsorienteret.

Principippet om forskningsfrihed

Enhver frihed må bestemmes konkret ud fra, hvad den er en frihed *til*, og hvad den er en frihed *fra*. Ingen frihed er total og ubetinget. Mulighederne er altid begrænsede, og man er altid under omstændighedernes tvang; men man har også altid en vis selvbestemmelse og et vist råderum, stort eller lille. De universitetsansattes forskningsfrihed er ikke en frihed til selv at bestemme, om man vil forske eller ikke. Når man frivilligt har søgt og modtaget en ansættelse som forsker, er man forpligtet til at forske. Forskningsfrihed er en frihed til selv at vælge, hvordan man vil forske, og hvad man vil forske i inden for ens ansættelsesområde. Det er inden for rammerne af en forskningspligt, at man har forskningsfrihed. Friheden består konkret i, at staten stiller forskningsmuligheder til rådighed i form af lønninger og andre ressourcer og i øvrigt overlader det til forskerne selv at afgøre, hvordan de bedst bruges til forskning. Staten bestemmer, at der skal forskes på bestemte områder, men giver ellers afkald på at bestemme, hvordan der skal forskes, og hvad der nærmere skal forskes i. Staten sikrer kort sagt sine forskere et råderum for selvbestemmelse, hvor forskningen kan udfolde sig på sine egne betingelser. Det gør den ikke for forskernes blå øjnes skyld, men ud fra en erfaringsbaseret an-

tagelse om, at det i det lange løb tjener såvel videnskaben som samfundet bedst. Forskningsfriheden er selvfølgelig også begrænset af, at forskningen sker under ansvar for straffeloven og den øvrige lovgivning, ligesom staten på særlige områder som en undtagelse kan sætte begrænsninger på forskningen af hensyn til overordnede etiske principper, privatlivets fred eller forholdet til andre nationer.

Forskningsfriheden kan opdeles i tre mere konkrete friheder: forskernes frihed til selv at vælge emne og metode, forskernes frihed til at forske uden irrelevant politisk, økonomisk eller ideologisk påvirkning og forskernes frihed til at offentliggøre deres resultater uden indblanding fra ikke-fagkyndige. Princippet eller idealet om forskningsfrihed kan tilsvarende deles op i tre delprincipper, som vi kan kalde henholdsvis princippet om *frit forskningsvalg*, princippet om *forskningsprocessens autonomi* og princippet om *publiceringsfrihed*. Disse friheder og principper hænger tæt sammen, og begrundelserne for det ene støtter også de andre. De er hver for sig forbundet med pligter og begrænsninger, og de er alle under et vist pres. Vi skal kommentere dem kort hver for sig.

Princippet om *frit forskningsvalg* er ikke uforeneligt med, at universitetsforskere påtager sig forskningsopgaver, som der er umiddelbar samfundsmaessig interesse for, eller at de indgår kontrakter med offentlige eller private interessenter om at undersøge et givet spørgsmål. Det sker i stadigt stigende omfang og anføres direkte i Universitetslovens § 2, stk. 3 som del af universiteternes opgave. Begrundelsen for princippet er dog et ønske om at sikre, at der netop på universiteterne drives forskning, der alment sigter på at forøge og forfine vores samlede videnskabelige viden, hvad enten den nye viden kan forventes at have umiddelbar praktisk anvendelse eller ej. Al forskning har sin begrundelse i, at viden er et bedre handlingsgrundlag end uvidenhed; men netop derfor må det gælde om, at vores viden er så alsidig og fintmasket som muligt, og at forskningen ikke kun bliver bestemt af, hvad samfunnets politiske og økonomiske beslutningstagere på et givet tidspunkt måtte have en interesse i, at der bliver forsket i. Mange gen-nembrud i videnskaben er sket efter undersøgelser, som tidens magthavere aldeles ikke ønskede, og mange eminent nyttige forskningsresultater er fremkommet ved udforskning af hidtil upåagtede fænomener, hvis nytte ingen kunne have gjort sig

nogen forestillinger om på forhånd. Ved at sigte på at udvide og forfine vores videnskabelige viden for dens egen skyld og uafhængigt af mere konkrete nyttebetragtninger skabes et grundlag og et beredskab, som igen og igen har vist sig at åbne for helt overraskende nyttige praktiske og erhvervsmæssige anvendelser.

Princippet om frit forskningsvalg er under et vist pres, ved at større og større dele af universiteternes forskning finansieres af programmidler til frikøb af fastansatte lærere til deltagelse i arbejde inden for programmer finansieret af eksterne tilskudsgivere som statslige forskningsråd, private eller offentlige fonde i Norden eller EU. Mængden af løse programmidler er vokset kraftigt i forhold til universiteternes faste forskningsmidler. Denne udvikling rejser øgede krav om, at universitetsforskningen inddrages i en overordnet national styring af forskningen med tilhørende krav om målelig nytte af den enkelte forskningsinvestering. I udgangspunktet giver de ekstra forskningsmidler et velkommen tilskud til universiteternes forskningsmiljøer, og ingen kan være imod, at samarbejdet mellem de enkelte initiativtagere til forskning forbedres, og at man bestræber sig på effektiv ressourceudnyttelse; men nyudviklingen rejser nogle problemer om at finde den rette balance. Set fra universitetsside er det vigtigt, at der i tilknytning til uddannelserne opretholdes nogle rimeligt store, stærke og selvstændige forskningsmiljøer, som selv planlægger deres forskning uden nødvendigvis at skulle kende dens resultater godt nok på forhånd til at kunne søge om midler til den. Det er her, i de selvstændige forskningsmiljøer, der oparbejdes et overskud af idéer og talent, der vil kunne trækkes på i fremtidens programforskning; det er her, programforskningens mere principielle videnskabelige resultater kan integreres i den samlede videnskab, og det er her, at løse, men spændende idéer opstået som sidegevinster i programforskningen kan blive mere systematisk fulgt, end det typiske programs tidshorisont tillader. Et nogenlunde stort omfang af ikke-programmeret forskning er en nødvendig forudsætning for en interessant programforskning på længere sigt. Det er desuden af selvstændig værdi, at den forskning, de studerende oplærer i under deres uddannelse, har karakter af fri grundforskning. Det giver dem en langt mere bredt anvendelig indføring i videnskabelig tænkemåde, end de ville få, hvis de kun havde mødt forskning, som var programstyret.

Princippet om frit forskningsvalg er også under pres fra stigende krav om, at universiteterne er mere åbne over for samarbejde med erhvervslivet end tidligere. Også her er en balancegang nødvendig. På den ene side er det uden videre gavnligt og velkommen for universiteterne, at de enkelte institutter og afdelinger har mulighed for at være direkte involveret med de dele af samfundslivet, som deres forskning og uddannelse vedrører – og her kan der være grund til at huske på universiternes enormt brede kontaktfalte, ikke kun til alle dele af industrien, men til stort set alle sider af samfundslivet. På den anden side kan universiteterne kun have noget at bidrage med i alle disse sammenhænge, i kraft af at de har deres særlige vilkår for forskning, og at de kan lægge vægt på nogle andre ting, end man har mulighed for andre steder i samfundet. Erhvervslivet kan, når det kommer til stykket, ikke være interesseret i, at universiteterne bliver bare endnu en del af erhvervslivet. Det, universiteter og erhvervsliv har at give hinanden, forudsætter, at forskellighederne opretholdes og på sine steder understreges. Universiteterne kan have en tendens til selvtillstrækkelighed, som det kan være frugtbart at få nedbrudt; men hvis universiternes selvstændighed og evne til at sætte deres egen forskningsmæssige dagsorden dermed undergraves, vil også deres evne til erhvervsrettet forskning komme til at lide under det på længere sigt.

Princippet om frit forskningsvalg er også under pres, når der bliver fremdraget eksempler på forskere, der har misbrugt det frie forskningsvalg til slet ikke at forske eller til at ride personlige kæpheste af ringe videnskabelig betydning. Retten til frit forskningsvalg er ikke en ret til dovenskab eller vilkårlighed. Med retten til selv at vælge forskningsemne følger et stort ansvar for at vælge at forske i noget, som kan udgøre et rimeligt velbegrundet og perspektivrigt bidrag til den samlede videnskab. Den enkelte forsker eller forskergruppe må til enhver tid være parat til at begrunde sit forskningsvalg og den fagopfattelse, det hænger sammen med, over for fagfæller og interesserede. Et frugtbart forskningsmiljø kræver åbenhed, tillid og tolerance også over for særprægede beavelser og folk, der går mod strømmen, og folk, der måske i perioder er mindre produktive. Betingelserne for, at man kan tage disse hensyn, kan blive forringet for alle, hvis åbenlyse misbrug af

forskningsfriheden fører til krav om strengere kontrol og overvågning. Det er her vigtigt, at universiteterne selv videreforsker egne former for meningsfuld rapportering og selvkontrol. Det er sådan, man skal udlægge universitetslovens krav om, at universiteterne skal værne om forskningsfriheden.

Princippet om *forskningsprocessens autonomi* udtrykker et ideal om, at selve forskningsprocessen skal være styret alene af viljen til sandhed og interessen i stadig forøget og forfinet videnskabelig erkendelse. Det er et ideal om forskningsprocessens fuldstændige gennemskuelighed og om forskernes ubetingede ærlighed i redegørelsen for deres forudsætninger, metoder og resultater. Der må ikke være noget i forskningsprocessen, der ikke tåler dagens lys. Det er en afgørende forudsætning for forskningens troværdighed, at dette princip holdes i hævd. Forskningens karakter af forskning snarere end propaganda står og falder med, at den er hævet over mistanke om at være bestemt af andre hensyn end hensynet til fri sandhedssøgen.

Der er mange eksempler på, at magthavere ikke bare har ønsket at bestemme, hvad der skal forskes – og måske navnlig *ikke* forskes – i, men også at bestemme, hvilke resultater forskningen skal komme frem til. Regeringer, store erhvervsvirksomheder, kirker, interesseorganisationer og andre har forsøgt, og forsøger, at træ eller lokke forskere til at manipulere med forskningsprocessen, så dens resultater kan bruges til støtte for deres side i en politisk/ideologisk magtkamp eller i den økonomiske konkurrence, og ofte nok har forskere ladet sig kue eller bestikke. De danske universiteters status af relativt selvstændige, offentlige institutioner, hvor forskere – ligesom dommere – har ansættelse på tjenestemands-lignende vilkår, er ikke mindst begrundet i et ønske om at sikre forskernes mulighed for at afvise både økonomisk og politisk pression, herunder fra den til enhver tid siddende regering. Fra universitetshistoriens begyndelse har spørgsmålet om forskningens uafhængighed af fyrste og kirke været genstand for strid, og erfaringerne med universiteternes rolle under de totalitære regimer i det 20. århundrede taler også for, at en sikring af forskningsprocessens integritet kræver et stærkt institutionelt bolværk. I takt med at større og større dele af universiteterne forskning bliver fi-

nansieret af eksterne midler, og at grænsen mellem offentlig og privat forskning således risikerer at sløres, bliver det ekstra vigtigt, at forskningens integritet beskyttes af klare og faste retningslinjer.

Det er imidlertid ikke kun udefrakommende påvirkning, der kan have en fordrejende virkning på forskningsprocessen; også forskernes egne politiske, økonomiske og ideologiske interesser, og herunder også deres helt personlige interesse i at se netop deres egne teorier bekræftet, kan være og har været involveret i forskningen på en højst problematisk måde. Der er ikke i sig selv noget galt i, at forskere har politiske, økonomiske og ideologiske engagementer. Det er formentlig både umuligt og uønskeligt, at disse engagementer skulle holdes helt ude fra forskernes motivation for deres forskningsvalg. „Den har aldrig levet, som klog på det er blevet, han først ej havde kær,” sagde Grundtvig. Der var ingen grund til at forske, hvis man ikke brændte for det og mente, at det på en eller anden måde kunne være med til at forbedre menneskers liv. Hvis videnskaben vil være værdifuld, kan den ikke også være værdifri. Der er heller ikke noget galt i at tjene penge på sin forskning. Der hvor det bliver problematisk er, hvor skjulte interesser får en fordrejende indflydelse på forskningsprocessen. Her er det ikke nok, at universitetet som institution er relativt uafhængigt. Her kræves en høj grad af klassiske eller tidløse forskerdyder hos den enkelte, såsom saglighed, ærlighed, redelighed, hæderlighed, mod til at se sandheden i øjnene, (selv)kritisk sans, en selvfølgelig åbenhed over for kritik og en stadig villighed til at indgå i diskussion og fornyet efterprøvelse. Et ubetinget krav om dyder af den art bør ligge som en mere eller mindre uudtalt forudsætning for al faglig uddannelse og bliver da også fremhævet i Universitetslovens § 2, stk. 1. Vi vender tilbage til dette emne i bogens sidste kapitel.

Den stærkeste beskyttelse af forskningsprocessens autonomi ligger dog nok i dens offentlighed. Det forhold, at ingen forsker eller forskergruppe kan tåle at blive afsløret i at have snydt eller at nægte at lægge sine forudsætninger frem, er nok det nærmeste, man i forskersamfundet kan komme en garanti mod misbrug af forskningen.

Princippet om *publiceringsfrihed* er i medfør af ovenstående centralt for forskningen. Det er først, når forskningens resultater of-

fentliggøres, at det afgøres, om de står distancen og føjer sig til den videnskabeligt relevante viden. Den enkelte forsker kan have stor personlig tro på sin forskning og dens resultater – men forskningen er i sit væsen offentlig, ikke privat. Den sigter på at afdække og afsløre, hvordan det forholder sig, så det er åbenlyst for alle. Hemmeligholdelse af resultater er uforenelig med videnskabelig forskning. Derfor er forskernes publiceringsfrihed i lige så høj grad en publiceringspligt. Ikke så meget forstået som en pligt til at publicere så og så mange artikler pr. år for at dokumentere, at man passer sit arbejde, men som en pligt til at lægge det, man faktisk mener at have bidrage med af ny videnskabelig viden, frem i de relevante faglige sammenhænge, så det kan indgå i den gensidige, kritiske og skeptiske granskning, i hvilken videnskabens udvikling sker. I anden omgang kan det også være en forpligtelse til at lægge sine resultater frem i en form, der gør dem tilgængelige for en større interesseret offentlighed.

Publiceringsfriheden kan ikke være en ret for den enkelte forsker til at få sine arbejder offentliggjort i de mest velrenommerede videnskabelige tidsskrifter eller til at få publiceringsstøtte til udgivelse af enhver bog. Det enkelte videnskabelige selskab eller råd har sine mere eller mindre strenge kvalitetskriterier og avisere ofte en stor procentdel af indsendte manuskripter. At der sker en sådan faglig selektering inden publicering, er ikke i modstrid med princippet og er sådan set i sig selv det første led i den offentlige prøvelse, som al forskning må underkaste sig. Det er selvfølgelig en forudsætning, at avisning sker efter faglige kriterier, og at der er alternative publiceringsmuligheder, hvis forskeren ikke kan acceptere det grundlag, hans eller hendes arbejde er blevet afvist på. Alternative publiceringsmuligheder sikrer også, at begrundet kritik af de herskende videnskabelige normer kan komme til orde og alternative forskningsretninger udvikle sig.

Princippet om publiceringsfrihed kan komme under pres i forbindelse med universitetsforskernes samarbejde med private sponsorer, som kan have en interesse i at kontrollere, hvilke forskningsresultater der må, og hvilke der ikke må offentliggøres. Her har det vist sig vigtigt, at der på forhånd indgås klare kontrakter, der tilgodeser berettigede hensyn til sponsorer uden at sætte publiceringsfriheden eller nogen afgørende del af den over styr. Det er begge parters interesse, da alle forskningsresultaters troværdig-

hed er helt afhængig af, at alle forskningsresultater offentliggøres, også de negative. Klare regler for patentering er også vigtige, fordi på én gang sikrer offentlighed om patentets vidensindhold og patenthaverens ret til teknisk udnyttelse. Hele spørgsmålet om individuel, intellektuel ejendomsret til forskningsresultater udgør dog noget af en gråzone, fordi videnskab grundlæggende er kollektiv og offentlig.

Paradoksalet nok kan principippet om publiceringsfrihed også sige at komme under en slags pres fra den eksplorative vækst i videnskabelige publikationer. For forskere, der har udtænkt et eksperiment, vil det ofte tage længere tid at undersøge, om eksperimentet har været udført før, end at udføre eksperimentet. Potentielt vigtige opdagelser risikerer at drukne i mængden af publikationer, og forestillingen om den omfattende gensidige kritiske granskning af al forskning kan blive noget af en illusion.

Principippet om undervisningsfrihed

Staten fastlægger de overordnede regler for alle universitetsuddannelser og godkender (eller forkaster) universiteternes forslag til nye uddannelser. Inden for disse rammer – som også giver en ønskelig ensartethed og koordinering institutionerne imellem – har det enkelte universitet vidtgående frihed til selv at bestemme uddannelsernes mål og undervisningens og de dertil knyttede prøvers indhold og form. Det er således fakultetsrådene, der godkender studieordninger efter indstilling fra de enkelte studienævn, hvor der i øvrigt er ligelig repræsentation af studenter og lærere fra det pågældende studium. Den enkelte lærer har ofte i samspil med sine undervisningshold en betydelig frihed med henblik på undervisningens konkrete indhold og form, og alle lærere har i principippet pædagogisk metodefrihed.

Universitetets undervisningsfrihed er forbundet med de studerendes uddannelsesfrihed. I sin videste forstand ville denne indebære fri adgang til alle studier for alle med de tilstrækkelige studieforudsætninger. Fri adgang er der som bekendt langt fra tale om. Uddannelsesfriheden begrænses af en adgangsbegrænsning på mange uddannelser. Adgangsbegrænsningen praktiseres dog så vidt muligt ud fra objektive og offentlige kriterier, så den enkelte kan vide, hvad han eller hun har at rette sig efter. Uddannelsesfri-

heden gør sig også gældende efter optagelsen i de studerendes vidtgående ansvar for egen uddannelse. Specielt på de senere studietrin har de studerende ofte stor valgfrihed med hensyn til indholdet af selvstændige arbejdsopgaver. Disse frihedsgrader hænger i høj grad sammen med undervisningens forskningsbasering og forskningsorientering.

Principippet om selvstyre

Principippet om selvstyre kommer i *Universitetsloven af 2003* til udtryk i, at universiteterne er selvejende, vælger deres egen bestyrelse og selvstændigt træffer beslutninger om deres egen interne organisation, om den interne fordeling af midler, om ansættelsen af medarbejdere og om tildelingen af akademiske grader, alt sammen dog inden for ministerielt fastsatte rammer og med betydelig mulighed for ministeriet til via bevilingsforudsætninger og udviklingskontrakter at øve bestemmende indflydelse i stort og småt. I nogle lande betragtes universiteternes frihed til selv at bestemme, hvilke studerende de vil optage på de enkelte uddannelser, som en central del af selvstyret; men i Danmark sker optagelse på universiteterne som nævnt gennem en koordineret procedure efter centralt fastsatte kriterier.

Universitetsloven af 2003 indfører som noget nyt, at hvert universitet har sin egen bestyrelse, hvori der sidder såvel udefrakommende medlemmer som repræsentanter for det videnskabelige personale, det teknisk-administrative personale og de studerende. Der skal være et flertal af eksterne medlemmer, og formanden skal vælges blandt disse. Når dette ikke i sig selv betyder, at universitetet er under ekstern ledelse, skyldes det, at det er universitetet selv, der udpeger de eksterne medlemmer, og at disse er udpeget i deres personlige egenskab og ikke som repræsentanter for bestemte interesser, organisationer eller sektorer. Det er helt afgørende, at hverken ministeren eller andre uden for universitetet kan udpege universitetets bestyrelse eller medlemmer af den. Hvis bestyrelsen skal kunne udfylde sin funktion, er det nødvendigt, at den utvetydigt er universitetets repræsentant over for regering og samarbejdspartnere, og ikke regeringens og samarbejdsparternes repræsentant på universitetet. Det er en klar forudsætning for, at bestyrelsen kan have legitimitet til at tale på de ansattes og de stu-

derendes vegne og være i stand til at indgå aftaler, der opleves som forpligtende af disse. Det er også en klar forudsætning for, at bestyrelsen kan opfylde sin lovmæssige forpligtelse til at forsvare forskningsfriheden og universitetets mulighed for selvstændigt at lade videnskabens egen frie udvikling være det overordnede hensyn. For en institution, hvis mål det er at fremme selvstændighed og uafhængighed hos forskere og studerende, er det ødelæggende, hvis institutionens ledelse ikke også kan vise disse egenskaber på institutionens vegne.

Som noget nyt skal universitetets øverste daglige ledelse, rektor, ansættes af bestyrelsen og ikke vælges af de ansatte og studerende. Tilsvarende skal dekaner ansættes af rektor og institutledere ansættes af dekaner og ikke vælges af de ansatte og studerende. Dette er stadig selvstyre, men en betydelig reduktion i den enkelte ansattes eller studerendes deltagelse i et kollegialt selvstyre. Proceduren for ansættelserne skal imidlertid fastsættes af bestyrelsen selv. Hvis den skal sikre, at rektor, dekaner og institutledere har faglig og ledelsesmæssig legitimitet, må den indebære et kraftigt element af, at de ledede selv har indflydelse på, hvem der bliver deres ledere, ellers er der på forhånd indbygget store og ufrugtbare konfliktmuligheder i systemet. Om det indfries, kommer i høj grad an på, hvordan det enkelte universitet udformer sine vedtægter, og hvilken praksis der kommer til at udvikle sig. Det er det umuligt at udtales sig om i skrivende stund, hvor loven endnu ikke er trådt i kraft.

Universiteternes selvstyre har i nogen tid været under pres fra forskellige andre samfundsmæssige interessers side i takt med universiteternes vækst og voksende samfundsmæssige betydning. Universiteterne er i nogen grad blevet opfattet som lukkede, selvtillstrækkelige ogude af stand til at gennemføre nødvendige reformer. Man kan diskutere, om dette har været rigtigt, og om det i givet fald skyldes det kollegiale selvstyre, eller om det snarere skyldes uklare politiske ønsker og vilkårligt skiftende økonomiske rammer for universiteternes virksomhed. Hvordan det end er med det, er de ændringer i selvstyrets udformning, som *Universitetsloven af 2003* indfører, formentlig et forsøg på at sikre, at det øvrige samfund kan have tillid til, at universiteterne har en ledelse, som vil forvalte de store midler, der stilles til rådighed for forskning og uddannelse, på en samfundsmæssigt ansvarlig måde.

Det står her ikke til diskussion, at universiteterne er samfundets universiteter; statsmagten kan i den forstand gøre med dem, hvad der passer den. Det er imidlertid hele idéen med universiteter, at de skal varetage samfundets oplyste og langsigtede interesse i, at der også i dette land findes fri forskning og uddannelser baseret på fri forskning; og fri forskning indebærer nu en gang en høj grad af uafhængighed og selvstændighed på alle niveauer. Universiteternes mulighed for at leve op til deres formål står og falder med de ansattes og de studerendes mulighed for at identificere sig med deres opgave og deres arbejdsplads, og kun en ledelse, der understøtter det, vil have en chance for at gennemføre de reformer af forskning, uddannelse og forskningsformidling, som løbende bliver påkrævet i et samfund under hastig forandring.

Princippet om videnskabens enhed

Universiteternes forskning og undervisning er fagopdelt og sker på selvstændige institutter og fakulteter. Ingen kan forske i alting på én gang. Forskning forudsætter en mere og mere forfinet problematgrænsning, og inden for de forskellige forskningsområder har der udviklet sig særlige traditioner og måder at gå til problemerne på. Når de enkelte institutter er samlet i fakulteter, og fakulteterne i ét universitet, skyldes det ud over praktiske hensyn (som måske lige så godt kunne tale for en opsplitning) et ideal om, at universiteterne skal rumme alle videnskaber og være et institutionelt udtryk for det enhedspræg, der trods alle forskelle gør sig gældende på tværs af institut- og fakultetsgrænser. Heri ligger også en tro på, at der (trods alle kommunikationsvanskeligheder mellem de forskellige videnskaber) er nogle vigtige muligheder for gensidig inspiration og tværfagligt samarbejde, som får bedre vilkår, når forskning og uddannelse i de forskellige videnskaber foregår på samme institution frem for på hver sin.

Ideallet om videnskabens enhed har somme tider givet anledning til forestillinger om en egentlig enhedsvidenskab, som forener det sande videnskabelige indhold i de forskellige videnskaber i en samlet, systematisk opbygning af al videnskabelig viden. Sådanne forestillinger er meget langt fra at kunne realiseres og vil ofte være udtryk for en videnskabelig imperialisme fra bestemte videnskabers side. Videnskabens udvikling står og falder forment-

lig med en høj grad af videnskabelig pluralisme, hvor man på hvert enkelt område forfølger de spørgsmål, som på ethvert givet tidspunkt virker mest interessante og frugtbare, uden at bekymre sig særligt om, hvad der sker andre steder, og hvordan det hele mon i sidste ende hænger sammen. Ikke desto mindre er ideallet om, at universitetet i sin fagrække skal rumme alle videnskaber, og at deres fælles karakter dermed understreges, af en vis betydning. Det er trods alt én og den samme verden, alle videnskaber forsøger at beskrive og forstå sider ved, og videnskaberne kommer hinanden ved i den forstand, at de beskrivelser og teorier, der udvikles på ét område, ikke kan være i direkte modstrid med de teorier, der udvikles på et andet, uden at dette viser, at der må være noget galt enten med det ene, det andet eller begge sæt af beskrivelser og teorier. Arbejdet med at opnæve sådanne modsætninger er i høj grad med til at drive den videnskabelige udvikling frem. Vilkårene herfor er bedre, hvis man snarere understreger videnskabernes enhed end tager deres forskellighed for givet.

Ideallet om videnskabens enhed er under betydeligt pres fra universiteternes vækst og de enkelte fakulteters voksende institutionelle selvstændighed. Hverken blandt forskere eller studerende er der meget i universiteternes opbygning, der tvinger eller inviterer til gensidig kontakt. I de fleste sammenhænge er fakultetet eller instituttet den vigtigste planlæggende og identitetsopbyggende enhed. Universitetet kan virke som en fjern og lidt uvirkelig størrelse. Der er således en tendens til, at universitetet fungerer og opleves som en løs sammenslutning af selvtilstrækkelige og egenrådige områder. En tilsyneladende modsatrettet tendens er den, som går ud på at sammenslutte flere og flere institutioner i en region til ét måske meget stort formaliseret universitetssamarbejde, således som det til dels er sket med Syddansk Universitet, og således som der er initiativer til det omkring de mange universiteter i Øresundsregionen. Det er imidlertid vanskeligt at vide, om det vil føre til en reel styrkelse af universitetsniveauet, eller om det tværtimod vil accelerere tendensen til, at de enkelte institutter eller fakulteter lukker sig yderligere omkring sig selv.

Hvis universiteterne mener det alvorligt med videnskabens enhed, er det vigtigt, at man i de enkelte uddannelser og dermed på de enkelte institutter interesserer sig for, hvad der sker på andre institutter, og for, hvad der er det fælles grundlag. Denne bog er

som allerede sagt et forsøg på at fremdrage nogle historiske, alment videnskabelige og etiske perspektiver, som er af fælles betydning for alle universitetsfag, og som derfor kan bruges til at styrke bevidstheden om universitetsniveauets betydning i den enkelte uddannelse. Bogen er i den forstand ment som et forsvar for en fastholdelse af det værdifulde i kernen af universitetets idé, sådan som vi har fået den overleveret, og det i en situation, hvor denne idé er under et vist pres såvel udefra som indefra. Sådan har det på en måde været gennem hele universitetets historie, som vi skal se i det næste kapitel.